

ПРЕГЛЕД СРПСКИХ ПРОСВЕТНО-ШКОЛСКИХ ПРИЛИКА У ЈУЖНИМ ОБЛАСТИМА СТАРЕ СРБИЈЕ (1868–1876)

Резиме

Српска просвета у јужним областима Старе Србије сеже дубоко у прошлост и везана је за постојање Охридске архиепископије. Смрћу српског кнеза Михаила Обреновића 1868. године и доласком Намесништва на власт, Кнежевина Србија је свој национални рад у Османском царству поставила на нове основе. Прешло се са револуционарног начина деловања на културно–просветни рад. Просветно–школска политика Кнежевине Србије у јужним областима Старе Србије била је реализована преко Одбора за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини који је деловао између 1868. и 1876. године. Тиме је почела организована акција отварања школа, слања учитеља, школских уџбеника и књига у те крајеве, финансијска помоћ тамошњим црквено–школским општинама, школама и цркви. У јужним областима Старе Србије постојале су српске школе и учитељи који су радили независно од Кнежевине Србије и њене помоћи. Оснивањем бугарске Егзархије 1870. године бугарска просвета је, користећи се милетским привилегијама, снажно продрла у области јужне Старе Србије. Бугарска Егзархија и Кнежевина Србија су до избијања Велике источне кризе били такмаци у борби за просветно–школску превласт у јужним областима Старе Србије.

Кључе речи: Просветно–школска политика, Стара Србија, Егзархија, Одбор за школе и учитеље.

Српска просвета у јужним областима Старе Србије сеже дубоко у прошлост и везана је за постојање Охридске архиепископије. Помагање српске просвете у Старој Србији Кнежевина Србија је започела педесетих година XIX века (Џамбазовски, 1960: 28; Доклестик, 1973: 100–102; Јагодић, 2016: 71–72). Међутим, културно–просветне везе постојале су и раније, а носиоци тих веза били су трговци, кириџије, учитељи и свештеници (монаси). Све до Кримског рата српски просветни утицај био је доминантан у односу на бугарски који је почео да се јавља након тог периода (Јовановић, 1936: 51–54). Сталну бригу о слању помоћи српским црквама и школама, као и школовању српске деце из Османског Царства, преузело је на себе Министарство

¹ nikola.srbija@gmail.com

просвете и црквених дела Србије. Временом су српске власти почеле да организују културно–просветну делатност и да координишу рад српских школа и учитеља на терену. (Недељковић, 2012: 37–41).

Помоћ Кнежевине Србије просветној делатности Србима у Османском царству била је условљена многим факторима. Загранична културно–просветна активност зависила је од степена економске моћи, циљева српске спољне политике, као и од политичке ситуације у оним областима у којима је требало деловати. (Арсић, 2020: 93–94) Црква и школа биле су две најважније институције Срба у Турској и оне су биле нераскидиво везане јер су школе могле да егзистирају само као део црквене институције. (Недељковић, 2020: 152)

ОДБОР ЗА ШКОЛЕ И УЧИТЕЉЕ И БУГАРСКА ЕГЗАРХИЈА

Под Старом Србијом се подразумевају централне области српске средњовековне државе за разлику од нововековне аутономне кнежевине Србије која се налазила северније. Термин Стара Србија европској јавности први је предочио немачки историчар Леополд фон Ранке у географском додатку своје књиге Српска Револуција, објављеној 1829. године у Хамбургу. Извесно да је на Ранкеа утицао текст Вука Караџића из 1820. године у коме је Караџић дао критику карте и географског описа Србије аустријског капетана Адама Вајнгартена (Шешум, 2017: 88–91; Јагодић, 2016: 23–25). Границе Старе Србије нису дуго биле дефинисане, а разлог је био слабо, скоро никакво, знање о овој територији. Појам Стара Србија први пут је употребљен у Кнежевини Србији 1845. године у књизи Милована Спасића *Земље-описаније целог света за виша и нижа училишта и за свако стање грађана* и на карти Кнежевине Србије коју је припремио Јован Бугарски (Јагодић, 2016: 29–30). Од средине XIX века назив Стара Србија се све чешће јавља у актима државне администрације Кнежевине Србије и то у Министарству просвете и у Београдској митрополији (Терзић, 1995–1996: 99–100). Међутим, у то време појам Стара Србија је и даље недефинисан и нису биле јасно омеђене њене границе. Шира српска јавност је уочи стварања Бугарске егзархије 1870. године знала мало о Старој Србији, а није постојала ни јасна представа о простирању бугарског етничког простора. Доласком Намесништва 1868. године на власт, после убиства кнеза Михаила Обреновића, увиђа се потреба за одређивањем границе српског етничког и културног простора јужно од граница Кнежевине Србије. Између осталог, зато је отпочео са радом Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини (у даљем тексту Одбор). Један од задатака поменутог Одбора био је дефинисање граница Старе Србије, па је зато Намесништво „о државном трошку“ послало у јужне крајеве, прво, Милоша С. Милојевића (1871. године), а затим Панту Срећковића (1873. године) (Терзић, 2012: 26).

Доласком Намесништва на власт после убиства српског кнеза Михаила Обреновића 1868. године приоритет је била стабилизација

прилика у земљи и припрема кнеза Милана Обреновића да преузме владарске дужности по стицању пунолетства. Намесништво је увидело да је Први балкански савез, који је Србија закључила са Грчком, Црном Гором и Румунијом, изгубио свој значај и да за планирану оружану акцију балканских народа против Турске не постоје никакве реалне основе (Ђоровић, 1937: 97–98). Међутим, наставили су да изграђују узајамну солидарност међу Словенима, Бугарима, Грцима, Латинима, али су, после искуства из шездесетих година, увидели да заједнички циљеви балканских народа у то време нису били довољно јасни и да на њима треба још много радити (Рајић, 2015: 214). Намесништво је увидело да ослобођење српског народа није могуће постићи искључиво оружаном путем. Просвећивање српског народа у Османском царству представљало је главни предуслов за његово национално и политичко активирање и ангажовање.

Предлог за оснивање једног тела које би се бавило организованим радом на помагању српске просвете у Османском царству дао је почетком 1868. године архиепископ београдски и митрополит Србије Михаило. Влада Кнежевине Србије све до формирања Одбора 1868. године није систематично и плански помагала српску просвету у областима јужне Старе Србије. Власти Кнежевине Србије су биле пасивне, никоме нису нудиле помоћ, већ су само одговарале на молбе које су јој биле упућене. Тек после оснивања Одбора почиње акција отварања нових школа и слања учитеља, снабдевање школа уџбеницима и књигама, затим новчана помоћ црквено–школским општинама и цркви, и довођење српских младића из тих крајева на школовање у Кнежевину Србију, а пре свега, у београдску Богословију. Важно је истаћи значај Призренске Богословије која је свечано отворена октобра 1871. године (Новаков, 2011: 73). Призренска богословија је представљала расадник будућих просветних и националних радника на простору Старе Србије.

Одбор је почео са радом у лето 1868. године. За чланове су одабрани Панта Срећковић и Милош Милојевић, док је на место председника постављен архимандрит Нићифор Дучић. Једна од најважнијих личности, иако није био непосредни члан Одбора, био је Јован Ристић. Он је, поред улоге Намесника, био и на челу Министарства иностраних дела те је доносио одлуке везане за целокупни национални и пропагандни рад Кнежевине Србије изван својих граница. Основни циљ Одбора био је да на основу информација са терена усмери слање новчане и помоћи у књигама и другим школским помагалима тамо где је она била најпотребнија. Ово тело је објединило и координисало рад Министарства иностраних дела и Министарства просвете и црквених дела који су у претходном периоду појединачно били ангажовани у заграничној акцији. Бригу око финансирања школа и учитеља ван Кнежевине Србије преузело је на себе Министарство иностраних дела, док је слање књига и наставних средстава била обавеза Министарства просвете и црквених дела (Ристић, 1901: 280; Недељковић, 2011: 289; Вулићевић, 2013: 213–214).

Током свог деловања Одбор је на располагању имао многе од институција српске државе, од Државне штампарије у Београду до

пограничних ђумрука и окружних начелстава. Сарадња је остварива и са црквеним властима кнежевине, којима су се многи из Османског царства директно обраћали, као и са појединим школским установама, од основних школа до управе београдске Богословије (Вулићевић, 2013: 214).

Османско царство је као теократска држава дозвољавало институционализовано окупљање својих поданика само у оквирима верских заједница. Верским заједницама – милетима у Османском царству је било препуштено канонско судство и организација црквено–школских општина. Милетима је било дозвољено формирање црквено–школских општина преко којих је управљано црквама, школама, манастирима и задужбинама. У царству су постојали муслимански милет, два јерменска милета, рум милет (Васељенска патријаршија), јеврејски, римокатолички, протестантски и од 1870. године бугар милет (Егзархија) (Шешум, 2013: 74). Српски народ се налазио под окриљем Васељенске патријаршије која у многим случајевима није на одговарајући начин штитила његове интересе.

Бугарска егзархија основана је султановим ферманом фебруара 1870. године. Тиме су Бугари добили правни основ за своје просветно–школско деловање које само по себи није проблематично. Међутим, Бугарска егзархија је то злоупотребљавала и у потискивању српског утицаја најчешће се користила милетским привилегијама, тражећи, по жељи милета – односно егзархијске заједнице, протеривање оних учитеља и свештеника који су себе сматрали Србима. Денунцијације и лажне оптужбе биле су поуздано средство, па су од стране егзархијског милета српски учитељи и српски народни прваци тужени пред османским властима као бунтовници, што им је готово увек доносило прогонство или заточеништво (Вулићевић, 2012: 103–108).

У раздобљу од оснивања Егзархије па до разрешења Велике источне кризе увиђа се настојање Егзархије да прошири своје црквене границе у Старој Србији и тиме прошири и наметне бугарску просвету. Егзархисти су показивали претензије да под јурисдикцију своје цркве ставе не само област Трновске патријаршије, већ и на области бивше Охридске архиепископије и Пећке патријаршије (Недељковић, 2013: 62). Српске школе у јужној Старој Србији, јужно од Шар планине, бориле су се за свој опстанак. У ђустендилској и велешкој егзархијској епархији српске школе су затворене пре Велике источне кризе, а у Скопској, Охридској, Дебарској и Пелагонијској епархији, где су постојали и митрополити Васељенске патријаршије који су их штитили, одржале су се. Тамо где се централна османска власт јаче осећала, учитељи су били у бољем положају (Шешум, 2020: 151).

Јавно мњење у Кнежевини Србији није било добро упућено у проблем српско–бугарских односа, посебно у питање бугарске пропаганде и делатности против српских интереса. Иако су се у појединим београдским новинама, попут „Световида“ и „Истока“, појављивале вести о покушају истискивања српске традиције из области у којима је била присутна, њихови мали тиражи и ограничен број читалаца нису битно утицали на јавност. „Српске новине“, званични лист Кнежеви-

не Србије, који је излазио три пута недељно и имао велики утицај, о томе није доносио никакве вести, већ је потпуно заступао пробугарску позицију. За редакцију су била важнија питања положаја Краљевине Хрватске и Славоније у Угарској него права Срба на простору за који се интересовала и Бугарска егзархија (Радосављевић, 2019: 207).

ПОМОЋ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ (НОВАЦ, ШКОЛЕ, УЧИТЕЉИ, КЊИГЕ)

Материјална помоћ Кнежевине Србије српској просвети у јужној Старој Србији била је организована преко Одбора. Одбор је бринуо и организовао материјалну помоћ црквено–школским општинама, школама и учитељима. Лош материјални положај српског народа на простору Старе Србије отежавао је рад тамошњих црквено–школских општина и издржавање школа и учитеља. Општине су средства сакупљала од прилога у цркви или донација боље стојећих грађана, али она често нису могла да задовоље све потребе. Стога су се за помоћ обраћале властима Кнежевине Србије, из које је на ове молбе одговорано у складу са расположивим средствима. Материјална помоћ црквено–школским општинама и школама била је врло важан сегмент утврђивања и ширења српске националне мисли у областима јужне Старе Србије. У периоду од 1868. до 1876. године, сталну новчану помоћ од стране Кнежевине Србије добило је девет црквено–школским општинама и то: боровачка, орландска, лешанска, стебљевска, клењска, башиноселска, тетовска, вевчанска и гостиварска (Недељковић, 2011: 290).

Треба истаћи да су засебно постојале школе које су радиле пре оснивања Одбора, па их је Одбор ставио под своју контролу, школе које је основао Одбор, и, на крају, школе које су функционисале независно од Одбора. То су биле приватне школе, углавном, манастирског типа. Постојале су мушке и женске школе, тј. женска одељења у оквиру исте школе. Да ли је школа била отворена за мушку и женску децу зависило је од тога да ли је учитељ био ожењен или није. Само је женска школа у Тетову радила независно од мушке. Женских школа је било мање него мушких и налазиле су се у градовима и већим местима, као што су Велес, Дебар, Кичево, Кочане, Лазаропоље, Скопље, Тетово, Крушево, Битољ и Орланци. Школе које су постојале у наведеном периоду, које нису или јесу добијале сталну или повремену новчану помоћ и школске уџбенике налазиле су се у следећим местима: Бањани, Башино село, Беловиште, Бешиште, Бистрица, Битољ, Блатец, Блаце, Богумила, Бороец, Булчани, Варош, Вевчани, Велес, Враништа, Галичник, Глуво, Горњи Полог, Гостивар, Градиште, Граничане, Дебар, Довезенце, Доња Гнојница (?) (*можда Гојдарница*), Доњи Полог, Драчево, Дренок, Ђиновец, Жељувино, Забел, Збajди, Злетово, Зрновци, Јабланица, Јегар, Кичево, Клење, Клечовцу, Клисурса, Кожље, Кокошиње, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Куманово, Кучевиште, Лазаропоље, Лерин, Луково, Љубанци, Макреш, Малотино, Мирковци, Модрич, Моријево, Мургашу, Нерези, Оксиси,

Ораовец, Орланци, Осој, Охрид, Пендак, Петрово село, Пискупштина, Побужје, Подгорци, Преспа, Присовјани, Ресан, Селце, Скопље, Смилево, Стебљево, Струга, Тевзин (?), Тетово, Цер, Чучер и Џешиште. Помагане су и школе при манастирима: Св. Јован Претеча Слечче, Св. Пантелеј, Карпина, Зрзе, Топлица, Св. Богородице Пречисте, Лесново, Лисолају, Лешок, Лешани, Пореч, Св. Јован Бигорски, Матејче, Забелу и Градишту (Хаџи–Васиљевић, 1928; Џамбазовски, 1960: 112–127; 391–397; Доклестић, 1973: 194–205; Недељковић, 2011: 290–292; Шешум, 2020: 168–179, Вулићевић, 2012: 50–53).

Улога учитеља у Старој Србији била је захтевна и комплексна. Рад и обавеза српског учитеља није била само подучавање ђака у школи, већ је подразумевала ангажовање у цркви, у народним пословима и у борби са свим противницима. Српски учитељ је био загранични национални радник и он је својим постојањем и деловањем представљао бастион српства.

Власти Кнежевине Србије су биле свесне значаја учитеља, па су настојале да што квалитетнији и спремнији кадар шаљу за учитеље у Стару Србију. Од 1859. године је у буџет Министарства просвете и црквених дела унета ставка за издржавање школа и учитеља ван Кнежевине Србије. Тако је 1859. године износила 600 гроша, од 1861. до 1863. износила је 2640, 1864. и 1865. године 3.000 гроша, од 1866. до 1870. износила је 6.000 гроша, док је од 1871. до 1877. године износила 12.000 гроша (Недељковић, 2012: 102).

Већина српских учитеља у јужним областима Старе Србије је примала сталну или повремену плату од Кнежевине Србије, без обзира да ли су били упућени из Србије или су већ тамо радили. Постојали су и учитељи који су подучавали децу у приватним школама, као и учитељи који нису били квалификовани за тај посао. Било је случајева да су учитељи у настави паралелно користили српске и бугарске уџбенике. Српске учитељице и учитељи који су радили у јужним областима Старе Србије били су: Агатон Јовановић–Брајовић, Анђелко (Аџа) Јовановић–Поповић, Антоније Ђорђевић, Антоније Ђорђевић, Арса Кочовић, Арсеније Лекић, Арсеније Наумовић, Арсеније Шуменковић, Аџа Поповић, Василије Глигоријевић, Веле Ђерески, Владимир Маринковић, Гавра Стевановић, Гаврило (Гаџа) Стефановић, Деспот Бацовић, Димитрије Даскаловић, Димитрије и Милица Стојановић, Доситеј Обрадовић, Ђорђе и Јелисавета Лазаревић, Живота Миловановић, Зарија Радивојевић, Зафир и Настасија Димитријевић–Златановић, Зафир Поповић, Захарије Радичевић, Зорка, Илија и Милева Спасојевић, Илија и Милка Поповић, Јаков (Јаћим) Паламаровић, Јаков Апостоловић, Јеврем и Ленка Митровић, Јеврем Скевра (поп), Јелисавета Симоновић, Јован Илић, Јован Трендовић (поп), Јосиф Ковачевић, Кипријан (поп), Костадин Димитријевић Кратовац, Костадин Прилепчанац, Коџур Михаиловић (потоњи Коста Ћурчић), Крста Вељковић, Крста Димитријевић, Крста Петровић–Ђиновски, Кузман и Ленка Бацовић, Лазар Димитријевић, Лазар Поповић, Љубомир и Јелена (Јулијана) Павић, Марија Бабић, Марија Берић, Марија и Коста Јанковић, Марко Урошевић (Јазаковић, Јазацић), Милан и Јелена По-

повић, Милка Николић, Милош Лекић, Михаило (Мисајло) Ђорђевић, Михаило Церовић, Михајло Ристић–Поповић, Настас и Ленка Крстић, Негрије Нововић, Никола Алексић (поп), Никола Ђурђевић, Никола Стојчевић и Јелисавета Јеремић–Стојчевић, Персида Златковић, Петар (Петко) Максимовић, Петко Златковић (Сима Дамњановић), Петко и Анастасија Николић, Риста Јевремовић, Сава Поповић, Секула Цветковић, Симеон Штипљанац, Станко Ђорђевић, Станко Лазаревић, Стојан Грујић, Стојан Дамјановић, Стојко Аћимовић, Тодор (Тоша, Тома) Марковић и Марија, Тодор Бошковић, Трифун Домазетовић и Цветко Поповић–Вуковић (Хаџи Васиљевић, 1928: 76–77, 100–111, 114–115, 358–359, 362, 406–427; Џамбазовски, 1960: 115–124; Доклестић, 1973: 140–141, 181, 192, 196–205; Недељковић, 2011: 294–295; Шешум, 2020: 168–179; Вулићевић, 54, 60, 104–110).

Световна књига у Кнежевини Србији јавља се тридесетих година XIX века. Са оснивањем штампарије у Београду 1831. године стичу се предуслови за ширењем српске књиге широм Балкана где је живео српски народ. Друштвено–економски напредак Кнежевине Србије средином XIX века огледа се и у штампању школских уџбеника: Српски буквар, Свештена историја и катихизис, Прва читанка, Друга читанка, Рачуница и Прва знања. Ове књиге су се нашле и у школама јужне Старе Србије и користиле су се до 1890. године (Ђорђевић, 1958: 45–48).

По препоруци Министарства просвете и црквених дела, априла 1857. године Совјет је донео одлуку да се за подмиривање материјалних трошкова везаних за поклањање уџбеника и књига „јединородној браћи у Турској“ оснује посебан фонд који је износио 459 форинти у сребру и 25 крајцера. Ова ставка је ушла у годишњи буџет Министарства просвете и црквених дела и временом је увећавана. Од 1859. до 1861. године износила је 5.792 гроша и 20 пара чаршијских, а 1862. године 17.000 пореских гроша. У периоду од 1863. до 1867. године била је 18.000 гроша и повећана је на 20.000 у 1868. години. Наредне године је износила 30.000 гроша, а од 1870. до 1875. године износила је 35.000 гроша. За поклањање књига у 1876. и 1877. години било је предвиђено 33.000 гроша (Недељковић, 2012: 120).

Између 1868. и 1876. године српским школама у јужној Старој Србији послато је на хиљаде школских књига и уџбеника. Одбор је одлучивао где ће се и колико књига упутити и организовао је дистрибуцију књига преко трговаца, кириџија, свештеника и учитеља који су долазили у Кнежевину Србију. Многе од пређе побројаних школа које су радиле у јужној Старој Србији добијале су бесплатно уџбенике, књиге и остали школски материјал (Хаџи Васиљевић, 1928: *passim*, Џамбазовски, 1960: 112–127, Доклестић, 1973: 173–174, 190–193; Недељковић, 2011: 301–304, Вуличевић, 2012).

ЗАКЉУЧАК

Српски народ је од почетка стварања своје модерне државе, па кроз читав XIX век тежио ослобођењу и уједињењу. Међународне околности су чешиће ишле против него на руку српским државним ин-

тересима. Рачуница и задовољење великих сила на Балканском полуострву, пре свега, Руске царевине и Хабзбуршке монархије, значила је страх и неизвесност за Србе. И поред тога, Кнежевина Србија није одустајала од своје намере да спасава свој народ од ропства, па је, знајући да је врло важно, пуно полагала на просвету и школство у српским срединама у Османском царству. Учитељи, без обзира да ли су радили у Кнежевини Србији или у јужној Старој Србији, подучавали су своје ђаке из истих уџбеника и књига. Тиме је просвета и школа била она нит која је спајала српски народ где год би се он налазио.

Српске просветно–школске прилике у јужним областима Старе Србије у раздобљу између 1868. и 1876. године разликују се од времена пре и после наведеног периода. До 1868. године Кнежевина Србија је помагала српску просвету пасивно, само је одговарала на молбе које су стизале из јужних крајева Старе Србије. Ова помоћ је упућивана без икаквог плана. Од 1868. Кнежевина Србија почиње са организованом акцијом отварања школа, слања учитеља, школских уџбеника и књига, те почиње новчано да помаже тамошње црквено–школске општине, школе и цркве. Од престанка постојања Одбора 1876. године услед Велике источне кризе и Српско–турског рата, наступа време у коме је српска просвета у јужним крајевима Старе Србије рапидно назадовала. Биће потребно да прође читава деценија и више да се ситуација покрене у позитивном смеру.

Кнежевина Србија није штедела своје ресурсе да би помогла свом народу у Старој Србији који је било у подређеном положају у односу на друге народе. Брига о школама, учитељима, црквено–школским општинама и цркви дала је своје позитивне резултате који су били на завидном нивоу с обзиром на скромну снагу Кнежевине Србије. Методи рада који су спровођени између 1868. и 1876. године послужиће у будућности као добра основа за нову „просветну офанзиву“ у јужној Старој Србији.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсидић, Никола. „Писмо Ђорђа Младеновића кнезу Милану Обреновићу из 1870. године“. У *Наука и савремени универзитет* 9, 93–99. Ниш: Филозофски факултет, 2020.
- Вулићевић, Небојша. „Одбор за школе и учитеље у Старој Србији: оснивање, организација и циљеви (1868–1876)“. *Српске студије* 4 (2013): 209–230.
- Вулићевић, Небојша. *Одбор за цркве и школе у Старој Србији и Македонији 1868–1876.* (необјављени мастер рад). Београд: Филозофски факултет у Београду, 2012.
- Доклестик, Љ. *Српско-македонските односи во XIX-от век до 1897. година.* Скопје: Нова Македонија, 1973.
- Ђорђевић, Живојин. *Васпитање у Срба: уџбеник националне историје педагогике.* Београд: Научна књига, 1958.
- Јагодић, Милош. *Србија и Стара Србија (1839–1868): наслеђе*

- на југу. Београд: Evoluta, 2016.
- Јовановић, Алекса. *Постанак Егзархије и Турска, Русија и Србија: историско–политичка расправа*. Скопље: „Немања“, 1936.
- Недељковић, Славиша. „Деловање Одбора за школе и учитеље у српским областима у Македонији од 1868. до 1876. године“. *Вардарски зборник* 8 (2011): 283–305.
- Недељковић, Славиша. „Косово и Метохија у плановима бугарске пропаганде (1870–1878)“. *Српске студије* 4 (2013): 61–72.
- Недељковић, Славиша. „Национални рад архимандрита Нићифора Дучића и српским земљама под Турцима (1868–1876)“. *Црквене студије* 17 (2020): 149–159.
- Недељковић, Славиша. *Србија и Косово и Метохија (1856–1897)*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2012.
- Новаков, Александра. *Православна српска богословија у Призрену (1871–1890)*. Ниш: Епархија рашко-призренска и Епархија нишка, 2011.
- Радосављевић, Јелена. *Кнежевина Србија и Бугарска егзархија (1870–1878)* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет у Београду, 2019.
- Рајић, Сузана. *Спољна политика Србије: између очекивања и реалности (1868–1878)*. Београд: Српска књижевна задруга, 2015.
- Ристић, Јован. *Спољашњи одношаји Србије новијега доба, књ. 3, (1868–1872)*. Београд: Штампарија код „Просвете“ С. Хоровица, 1901.
- Терзић, Славенко. „Стара Србија: настанак имена и знања о њој до 1912“. *Историјски часопис* 42–43 (1995–1996): 91–110.
- Терзић, Славенко. *Стара Србија: (XIX–XX век): драма једне цивилизације: Рашка, Косово и Метохија, Скопско–тетовска област*. Нови Сад и Београд: Православна реч и Историјски институт, 2012.
- Ђоровић, Владимир. *Борба за независност Балкана*. Београд: Балкански институт, 1937.
- Хаци–Васиљевић, Јован. *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX в. (до српско турских ратова 1876–78)*. Београд: Друштво светога Саве, 1928.
- Џамбазовски, Климент. *Културно–општествени врсци на Македонците со Србија во текот на XIX век*. Скопје: Институт за национална историја, 1960.
- Шешум, Урош. „Друштво против Срба 1897–1902: методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско–македонско–одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902“. *Српске студије* 4 (2013): 73–103.
- Шешум, Урош. „Српске школе и учитељи у Старој Србији и Ма-

кедонији у Великој источној кризи“. У Јован Ристић, државник и дипломата – Берлински конгрес (140 година од међународног признања и независности Србије), 147–200. Крагујевац: Историјски архив Шумадије, 2020.

Шешум, Урош. *Србија и Стара Србија (1804–1839)*. Београд: Универзитет, Филозофски факултет у Беографу, 2017.

A REVIEW OF SERBIAN EDUCATIONAL AND SCHOOL STATUS IN THE SOUTHERN AREAS OF THE OLD SERBIA (1868–1876)

Summary

Education in Serbia in the southern areas of the Old Serbia is rooted deep into the past and is related to the existence of the Ohrid Archbishopric. With the death of the Serbian prince Mihailo Obrenović in 1868 and the coming to power of the Governorate, the Principality of Serbia set its national work in the Ottoman Empire on new foundations. The revolutionary way of acting was changed to cultural and educational work. The educational and school policy of the Principality of Serbia in the southern areas of the Old Serbia were realized through the Board for schools and teachers in the Old Serbia, Macedonia and Bosnia and Herzegovina, which operated between 1868 and 1876. Thus began the organized action of opening schools, sending teachers, school textbooks and books to those areas, financial assistance to the local church–school municipalities, schools and churches. In the southern areas of the Old Serbia, there were Serbian schools and teachers who worked independently of the Principality of Serbia and its assistance. With the founding of the Bulgarian Exarchate in 1870, education in Bulgaria, using the privileges of Miletus, strongly penetrated the area of southern Old Serbia. Until the outbreak of the Great Eastern Crisis, the Bulgarian Exarchate and the Principality of Serbia were rivals in the struggle for educational and school supremacy in the southern areas of the Old Serbia.

Key words: Education–school policy, the Old Serbia, Exarchate, Board for schools and teachers.